

Urząd do Spraw Wyznań już od momentu powstania przejawiał zainteresowanie polityką personalną Kościoła. Początkowo czynił to w sposób nieskoordynowany, ale od 1952 r. nasilił inwigilację polityki personalnej Kościoła, a referencji do spraw wyznań w prezydiach powiatowych rad narodowych otrzymali polecenie systematycznego sporządzania charakterystyk niektórych księży³.

W dniu 10 lutego 1953 r. Rada Państwa wydała dekret o obsadzaniu stanowisk kościelnych⁴. Dekret ten był jawnym pogwałceniem praw i niezależności organizacyjnej Kościoła. Stosownie do jego postanowień tworzenie, przekształcanie i znoszenie duchownych stanowisk kościelnych oraz zmiana zakresu ich działania wymagało uprzedniej zgody właściwych organów państwowych. Uprzedniej zgody właściwych organów państwowych wymagało także objęcie przez duchownego stanowiska kościelnego. Organem właściwym do wyrażenia zgody było, o ile chodziło o ordynariuszy diecezji i sufraganów, prezydium rządu, we wszystkich innych przypadkach – terytorialnie właściwe prezydium wojewódzkiej rady narodowej. Osoby zajmujące duchowne stanowiska kościelne zostały zobowiązane do złożenia ślubowania na wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Dekret umożliwiał także łatwe usuwanie niewygodnych duchownych z zajmowanych stanowisk⁵.

Przeciw dekretowi ostro zaprotestował Episkopat. W dniu 17 lutego 1953 r., w trakcie spotkania z wicemarszałkiem Sejmu F. Mazurem⁶ Prymas Wyszyński stwierdził, że „wydanie dekretu w tym momencie, kiedy dopiero staramy się uzgodnić nasze zapatrywania, jest nielojalne. Może być też

³ D. Mazurkiewicz; *Działania Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1950-1972. Studium prawnohistoryczne*; Lublin 2007 (mps, Biblioteka KUL), s.65.

⁴ Dz.U. z 1953 r., nr 10, poz. 32.

⁵ Art. 6 Dekretu stanowił: „Uprawianie przez osobę piastującą duchowne stanowisko kościelne działalności sprzecznej z prawem i porządkiem publicznym bądź popieranie lub osłanianie takiej działalności powoduje usunięcie tej osoby z zajmowanego stanowiska przez zwierzchni organ kościelny samoistnie lub na żądanie organów państwowych”.

⁶ Franciszek Mazur (1895-1975), prawnik. Ur. 1 VIII 1885 r. w Wolkowicach na Podolu, w rodzinie robotnika folwarcznego. Wykształcenie wyższe. Członek PPS od 1917 r., w WKP (b) od 1919 r., w KPP od 1930 r., w PPR od 1945 r., następnie w PZPR, 1930 r.-1938 r. członek KC KPP, XII 1945 r.-XII 1948 r. członek KC PPR, XI-XII 1948 r. z-ca członka Biura Politycznego i członek Biura Organizacyjnego KC PPR, XII 1948 r.- III 1959 r. członek KC PZPR, XII 1948 r.-III 1954 r. członek Biura Organizacyjnego KC, XII 1948 r.-V 1950 r. z-ca członka Biura Politycznego KC, V 1950 r.-X 1956 r. członek Biura Politycznego KC PZPR, III 1959 r.-VI 1964 r. członek CKR PZPR. Po Rewolucji Październikowej w Rosji, uczestnik wojny domowej, 1930 wrócił do kraju, działacz komunistyczny, kierował pracą Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, więziony, podczas II wojny światowej w ZSRR, 1945 r. powrócił do kraju, VIII 1945-XI 1948 członek Sekretariatu KC PPR, III 1946 r.-XII 1948 r. kierownik Wydziału Organizacyjnego KC PZPR, V 1950 r.-III 1954 r. członek Sekretariatu Biura Organizacyjnego KC PZPR, V 1950-X 1956 sekretarz KC PZPR, XI 1952 r.-XI 1956 r. wicemarszałek Sejmu I kadencji, XI 1952 r.-II 1957 r. z-ca przewodniczącego Rady Państwa, 1957 r.-1965 r. ambasador PRL w Czechosłowacji, następnie na emeryturze. W okresie IV 1946 r.-XI 1956 r. poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL I kadencji, X-XII 1948 r. przewodniczący Klubu Poselskiego PPR w Sejmie Ustawodawczym. Zmarł 7 III 1975 r. w Warszawie; T. Mołdawa; *Ludzie władzy 1944-1991: władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 21 II 1991*; Warszawa, PWN, 1991, s. 393.

uznane za demonstrację przeciwko Episkopatowi, zwłaszcza, że dekret nosi datę dnia, w którym Episkopat (...) zajmował się sprawą ułożenia stosunków Kościoła i państw. Dekret jest pozbawiony wszelkich podstaw prawnych; jest bez precedensu, gdyż nawet w Meksyku nie znajdzie się ustawy tak daleko wchodzącej w życie Kościoła⁷. W kolejnych wystąpieniach do władz⁸ strona kościelna próbowała przekonywać, iż pod pojęciem „duchowne stanowiska kościelne” rozumieć należy jedynie stanowiska w organizacji Kościoła „dające przynajmniej w pewnej mierze udział w władzy kościelnej czy to święceń, czy też jurysdykcji, a nadawane według przepisów kanonicznych”⁹. Zdaniem biskupów do takich stanowisk nie należeli ani wikariusze ani kapelani sióstr pełniący posługi duchowne specjalnie dla sióstr oznaczonego zgromadzenia zakonnego ani też przełożeni zakonów i zgromadzeń, ci ostatni jako podlegający przepisom dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach¹⁰. Władze pozostały jednak nieugięte i konsekwentnie przepisy dekretu stosowały także wobec i tych duchownych.

Do pierwszego spięcia na tle stosowania dekretu doszło już kilkanaście dni po jego wydaniu. W pierwszych dniach marca 1953 r., prawie w jednym i tym samym terminie, ordynariusze zostali „zaproszeni” przez przewodniczących wojewódzkich rad narodowych, gdzie postawiono im kategorycznie żądanie usunięcia określonych kapłanów bez podania motywów, bez możliwości wyjaśnień czy obrony zainteresowanych, częstokroć nie pozwalając nawet biskupowi na zabranie głosu. Żądanie usunięcia było jednocześnie zaopatrzone w kategorycznej formie terminami i ograniczeniami, świadczącymi wyraźnie o dowolności działania władz administracyjnych. Żądano usunięcia natychmiast, nawet tego samego dnia, gdzie indziej postanowiono termin trzydniowy, w innych wypadkach pięciodniowy (najdłuższy), a jednocześnie nakładano rozmaite sankcje ograniczające: dany kapłan miał opuścić miasto, w innych wypadkach diecezję, gdzie indziej zabroniono danemu kapłanowi zajmować jakiegokolwiek stanowiska kościelnego, z wyjątkiem kapelana u sióstr zakonnych. Protest Komisji Głównej Episkopatu skierowany na ręce Prezydenta Bieruta pozostał bez odpowiedzi¹¹.

Punktem spornym związanym ze stosowaniem dekretu była także kwestia ślubowania duchownych na wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Władze państwowe, wbrew literalnemu brzmieniu dekretu, wzywały do złożenia ślubowania nie tylko obejmujących stanowisko kościelne, ale także tych, którzy pełnili swoje funkcje od wielu lat. Aktom ślubowania

⁷ Zob. *Relacja Prymasa S. Wyszyńskiego z jego rozmów z F. Mazurem w dniu 17 lutego 1953 r. o stosunkach Kościół – państwo*, KPRL, tom 1, s. 392-395.

⁸ Zob. *List Prymasa S. Wyszyńskiego do wicemarszałka sejmu F. Mazura z dnia 23 lutego 1953 r. ze stanowiskiem Episkopatu w sprawie Dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych*; KPRL, tom 1, s. 395-397.

⁹ Zdaniem strony kościelnej do „duchownych stanowisk kościelnych” należały jedynie stanowiska arcybiskupów metropolitów, biskupów, ordynariuszy i sufraganów, kanoników katedralnych, dziekanów, proboszczów i wikariusza generalnego.

¹⁰ Dz.U. z 1949 r., nr 45, poz. 335.

¹¹ Zob. *List Komisji Głównej Episkopatu do B. Bieruta z dnia 13 marca 1953 r. w sprawie dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych*; KPRL, tom 1, s. 400-401.

nadawano charakter specjalnych uroczystości. Rozszerzeniu uległa także sama rota przyrzeczenia. Niemniej jednak gdy Sekretarz Episkopatu bp. Z. Choromański w dniu 13 kwietnia 1953 r. zwrócił się do Urzędu do Spraw Wyznań o rotę ślubowania, napotkał na wielkie trudności w jej uzyskaniu i dopiero dzień później, po długim naleganiu, takowe otrzymał¹².

W dniu 5 maja 1953 ukazało się zarządzenie Rady Ministrów w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych¹³. Stosownie do zarządzenia przez „duchowne stanowiska kościelne” należało rozumieć wszystkie stanowiska kościelne stałe i tymczasowe, jak również pomocnicze lub zastępcze, piastowane przez duchownych¹⁴. Wnioski dotyczące tworzenia, przekształcania i znoszenia oraz zmiany zakresu działania duchownych stanowisk kościelnych składane były przez właściwą kurię do prezydium wojewódzkiej rady narodowej, a w przypadku, gdy organem właściwym do wyrażenia zgody było Prezydium Rządu – w Urzędzie do Spraw Wyznań. Urząd do Spraw Wyznań rozstrzygał także ewentualne spory o właściwość pomiędzy prezydiami wojewódzkich rad narodowych w sprawach wyznaniowych. Wnioski w sprawie objęcia duchownego stanowiska kościelnego kuria składała do prezydium wojewódzkiej rady narodowej, jeśli zaś chodziło o stanowiska ordynariusza diecezji lub sufragana wnioski składane były w Urzędzie do Spraw Wyznań. Pozytywnym aspektem zarządzenia było określenie terminów, w których wspomniane organy administracji wyznaniowej miały udzielić odpowiedzi. Zarówno w przypadku tworzenia, przekształcania i znoszenia stanowisk kościelnych jak i powoływania duchownych na określone stanowisko, organy administracji musiały udzielić odpowiedzi w terminie nie przekraczającym miesiąca. Ordynariusze diecezji oraz sufragani ślubowania składali w Urzędzie do Spraw Wyznań, duchowni powoływani na pozostałe stanowiska kościelne w prezydiach wojewódzkich rad narodowych, chyba że Urząd do Spraw Wyznań zarządził w danym przypadku złożenie ślubowania w Urzędzie¹⁵. Urząd do Spraw Wyznań zo-

¹² Zob. *List Sekretarza Episkopatu do Rządu z dnia 20 kwietnia 1953 r. w sprawie ślubowania kapłanów na wierność PRL*; KPRL, tom 1, s. 405-406.

¹³ *Zarządzenie Rady Ministrów z dnia 5 maja 1953 r. w sprawie wykonania dekretu o obsadzeniu duchownych stanowisk kościelnych* (M.P. z 1953 r., nr A-15, poz. 61).

¹⁴ Jak stwierdzało Zarządzenie, celem Dekretu z 1953 r. było „aby osoby zajmujące duchowne stanowiska kościelne spełniały swe funkcje zgodnie z zasadami i wymaganiami Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W związku z tym obowiązkiem organów państwowych jest okazywanie wszechstronnego poparcia i opieki osobom, które w sprawowaniu swych duchownych stanowisk kościelnych zachowują postawę obywatelską i patriotyczną, zgodną z zasadami Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Natomiast organy państwowe powinny nie dopuszczać, aby duchowne stanowiska kościelne mogły być traktowane czy wykorzystywane jako osłona dla postawy lub akcji nieprzyjaznej wobec Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej lub też dla jawnej bądź też zamaskowanej działalności politycznej, sprzecznej z założeniami Konstytucji oraz z opartymi na nich wymaganiami prawnymi i zarządzeniami władz państwowych”.

¹⁵ Rota ślubowania brzmiała: „Ślubuję uroczyście wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Jej Rządowi. Przyrzekam, że uczynię wszystko dla rozwoju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz dla umocnienia jej siły i bezpieczeństwa. Zgodnie ze swym obowiązkiem obywatelskim w swej działalności duszpasterskiej będę nawoływał wiernych do poszanowania prawa i władzy państwowej, do wzmoczonej pracy nad odbudową gospodarki narodowej i podniesieniem dobrobytu Narodu. Przyrzekam, że nie podejmę niczego, co mogłoby być sprzeczne z interesami

stał organem odwoławczym od decyzji wydawanych w sprawach wyznaniowych przez prezydium wojewódzkich rad narodowych. Warto jednak zwrócić uwagę, iż omawiane zarządzenie, w kwestii występowania przez władze z wnioskami o usunięcie duchownego z zajmowanego stanowiska za działalność „sprzeczną z prawem i porządkiem publicznym” ani słowem nie wspominało, że takie żądanie powinno być umotywowane. W praktyce utrudniało to wnoszenie odwołań od takich decyzji, z uwagi na fakt, iż kuria lub zainteresowany duchowny nie wiedział z jakimi stawianymi zarzutami powinien polemizować. Wskazanie Urzędu do Spraw Wyznań jako organu odwoławczego od decyzji prezydiów wojewódzkich rad narodowych również budziło sprzeciw strony kościelnej. Bardzo często bowiem, konkretne prezydium wojewódzkiej rady narodowej przed wysunięciem żądania usunięcia określonego duchownego ze stanowiska kościelnego konsultowało tę kwestię z Urzędem do Spraw Wyznań. Urząd rozpoznając następnie odwołanie od decyzji prezydium wojewódzkiej rady narodowej poniekąd kontrolował własne rozstrzygnięcie¹⁶. Przykładem takiej praktyki władz może być sprawa zdjęcia ze stanowiska proboszcza ks. Władysława Holaka z miejscowości Kochały w województwie koszalińskim. W dniu 7 maja 1956 r. Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koszalinie zwrócił się do Urzędu do Spraw Wyznań z prośbą o wyrażenie zgody na zdjęcie ze stanowiska proboszcza ks. Holaka¹⁷. Swoją prośbę Wydział motywował przytoczeniem szeregu faktów mających świadczyć o działalności sprzecznej z prawem i porządkiem publicznym¹⁸. Urząd do Spraw Wyznań

Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej lub godzić w bezpieczeństwo i całość Jej granic. Dbając o dobro i interes Państwa będę się starał o odwrócenie od niego wszelkich niebezpieczeństw, o których wiedziałbym, że mu grożą”. Biskupi – w rocie ślubowania – zostali dodatkowo zobowiązani do troski o obywatelską postawę podległego mu duchowieństwa.

¹⁶ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do rady Państwa z dnia 9 czerwca 1953 r. o narastającym ograniczaniu wolności Kościoła*; KPRL, tom 1, s. 434-436.

¹⁷ *Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział do Spraw Wyznań w Koszalinie do Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 7 maja 1956 r. z prośbą o wyrażenie zgody na zdjęcie ze stanowiska proboszcza ks. Holaka Władysława z Kochały pow. Człuchów, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 1-2.*

¹⁸ Wydział do Spraw Wyznań wnioszek o usunięcie ks. Holaka motywował tym, że: „1) [...] od swojego przybycia zaczął przejawiać wrogą działalność, godzącą w obecny ustrój Polski Ludowej, przejawiającą się we wrogich wystąpieniach z ambony, szerzenie wrogiej propagandy, o czym świadczy podane poniżej fakty. 2) W maju 1948 r. ks. Holak wezwał do siebie Komendanta Posterunku MO pod pozorem, żeby przyszedł do spowiedzi, lecz następnie okazało się że chciał zobowiązać tego komendanta aby mu meldował o ile organa BP będą prowadzić przeciw niemu dochodzenie. 3) W dniu 20.08.48 r. na kazaniu głosił, że dużo księży zostało zamkniętych w więzieniach za wystąpienia polityczne i dotąd nie można ich wyostać. Następnie mówił aby młodzież nie uczęszczała na żadne zebrania polityczne i żeby rodzice wysyłali młodzież do kościoła. 4) Dnia 20.03.49 r. w stosunku do członków Partii wyrażał się, że jest to ‘Czerwona Szlachta’. Po nabożeństwie wezwał do siebie jednego z członków partii stawiając mu zarzuty, że występuje przeciw religii, ponieważ w czasie odprowadzania mszy rzadsza sobie zebrania, grożąc przy tym, że on sobie ‘takich panów notuje’. 5. W dniu 15.04.49 r. wyraził się z ambony, że młodzież w niedzielę powinna przychodzić do kościoła a nie na zbiórki SP, gdyż tam nic dobrego się nie nauczy a jednego może się tam nauczyć – demoralizacji. 6) Dnia 25.4.49 r. gdy jedna z mieszkanek Kochały nosiła się z zamiarem wyjazdu do Warszawy w celu sprzedania swej działki ks. Holak wezwał ją do siebie i mówił, by nie sprzedawała swej parceli, ponieważ wkrótce nastąpi zmiana i będzie wojna, a samoloty amerykańskie zburzają bombami

w dniu 28 maja 1956 r. wyraził zgodę na zdjęcie ks. Holaka z zajmowanego stanowiska¹⁹. W dniu 2 czerwca 1956 r. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koszalinie wystąpiło do Kurii w Gorzowie z żądaniem usunięcia duchownego²⁰. W dniu 20 czerwca 1956 r. Kuria w Gorzowie Wielkopolskim złożyła do Urzędu do Spraw Wyznań odwołanie od decyzji Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej²¹. Urząd pismem z dnia 18 lipca 1956 r. wystąpił do koszalińskiego Wydziału do Spraw Wyznań z „prośbą o zbadanie sprawy, jej wyczerpujące naświetlenie oraz wnioski Wydziału względnie kolektywu wojewódzkiego”²². Co było łatwe do przewidzenia Wydział do Spraw Wyznań podtrzymał swoje stanowisko i wniósł o zatwierdzenie zaskarżonej decyzji²³. Urząd do Spraw Wyznań pismem z dnia 3 sierpnia 1956 r. poinformował Kurie w Gorzowie, że akceptuje decyzję Prezydium Wojewódzkiej

atomowymi Moskwę a tutaj wysadzą desant i nadal będziemy wolni i swe własności otrzymamy z powrotem. 7) W dniu 1.7.49 r. ostro zaatakował organizację ZMP i SP oraz samego komendanta wyrażając się, że na terenie Kochały znalazł się młodzik, który w niewłaściwy sposób kieruje młodzieżą, urządzają różne zbiórki w niedzielę i spycha je na manowce, twierdząc, że uczęszczanie na różne zbiórki jest sprzeczne z religią, i wszyscy rodzice pilnują swoich dzieci, by nie staczały się w przepaść. 8) W dniu 18.7. 1949 r. podczas kazania z ambony bardzo szeroko komentował 'cud lubelski' do tego stopnia, że przeważająca część obecnych w kościele płakała. 9) w dniu 12.9.49 r. mówił do ludności, że czy to zniwa, czy to siew nie wolno w święta pracować, gdyż jest to grzechem. 10) W czasie kazania w dniu 10.9.53 r. mówił, że naród chiński, który liczył 400 milionów ludzi, weszła do niego żmija i została ich tylko garstka i tak będzie z naszym narodem. Młodzież żyje jak bydło, biorą śluby cywilne, stronią od Boga. 11) W rozmowie przeprowadzonej w dniu 11.3. 50 r. ze starostą powiatowym na temat 'Caritasu' ks. Holak oświadczył, że żadnych nadużyć w Caritasie wrocławskim nie było a to co podała prasa jest oszczerstwem ze strony władz państwowych. Na temat czytania listów pasterskich, które będą godziły w ustrój ludowy, ks. Holak oświadczył, że wszystkie listy, bez względu na ich treść będzie czytał, choćby za to miał siedzieć w więzieniu, co rzeczywiście czynił zawsze. 12) W dniu 25.10.50 r. ks. Holak wypowiadał się, że z władzami świeckimi można by współpracować, ale ze strony władz świeckich jest za dużo fałszu i obłudy zresztą teoria komunizmu nigdy nie zgodzi się z kościołem. dalej twierdził, że wojna musi być ponieważ socjalizm i kapitalizm muszą się zetrzeć. Na temat wojny w Korei mówił, że Amerykanie na pewno zwyciężą gdyż po ich stronie jest siła wojskowa i za nimi stoją prawie wszystkie narody świata. 13) W dniu 29.11.50. w biurze GS-u Sam. Chłopska wyraził się wrogo pod adresem spółdzielczości produkcyjnej mówiąc do aktywisty partyjnego, że po co on wprowadza ludzi w błąd i namawia do wstąpienia spółdzielni produkcyjnej, lecz na próżno, bo na tutejszym terenie chłopci nie są głupi. 14) W dniu 11.11.51 r. z ambony krzyczał pod adresem GS-u by w niedzielę w żadnym wypadku nie sprzedawali żadnych materiałów, ponieważ odrywają tym ludzi od kościoła”.

¹⁹ Zob. *Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział do Spraw Wyznań w Koszalinie z dnia 28 maja 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 7.

²⁰ Zob. *Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koszalinie Wydział do Spraw Wyznań do Kurii Gorzowskiej z dnia 2 czerwca 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 8.

²¹ Zob. *Odwołanie Kurii Ordynariatu w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 20 czerwca 1956 r. od decyzji Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koszalinie z dnia 2 czerwca 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 13; w odwołaniu przeczytać można m.in.: „Decyzja nie podaje uzasadnienia faktycznego a ogranicza się tylko do dosłownego przytoczenia treści art. 6 dekretu z dnia 9 lutego 1953 r. ('uprawiał sprzeczną z prawem i porządkiem publicznym działalność') i podanie ogólnikowych okoliczności ('łamał dekret o wolności sumienia, negatywny stosunek do przemian')”.

²² Zob. *Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział do Spraw Wyznań w Koszalinie z dnia 18 lipca 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 9.

²³ Zob. *Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koszalinie, Wydział do Spraw Wyznań do Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 24 lipca 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 10.

Rady Narodowej w Koszalinie²⁴. Na marginesie należy dodać, iż zażalenie ks. Holaka i ludności parafii do Biura Listów i Zażeń przy Radzie Państwa z października 1956 r. z prośbą o zbadanie sprawy zostało przekazane do Urzędu do Spraw Wyznań, który poinformował duchownego, że „po ponownym i szczegółowym zbadaniu sprawy [...] nie znajduje podstaw do pozytywnego jej załatwienia”²⁵.

W związku z taką praktyką organów administracji wyznaniowej, strona kościelna, z uwagi że „odwoływanie od powiatowych czy wojewódzkich referentów wyznaniowych do Urzędu do Spraw Wyznań najczęściej kończy się decyzją Urzędu aprobowaną stanowisko referentów”, apelowała do Premiera o ustanowienie jeszcze jednego szczebla do załatwiania tego typu spraw²⁶. Apele te nie przyniosły żadnych rezultatów. Urząd do Spraw Wyznań pozostał jedyną instancją odwoławczą od decyzji terenowych organów administracji wyznaniowej. W zdecydowanej większości wypadków utrzymywał w mocy rozstrzygnięcia terenowych organów administracji wyznaniowej, zapadających w sprawie odmowy mianowania duchownego na dane stanowisko kościelne, jak również w sprawach usunięcia z zajmowanego stanowiska, motywując swoje stanowisko blankietowymi sformułowaniami typu: „Urząd zatwierdza decyzję”, „Urząd nie widzi podstaw do interwencji”, „nie znajduje podstaw do uchylecia decyzji”, „z powodu braku kwalifikacji [duchownego]”²⁷.

Zdarzały się też przypadki, że prezydium wojewódzkich rad narodowych wysuwały kandydatów do objęcia stanowiska z pominięciem osób wyznaczonych przez kurie, chociaż żaden przepis takich uprawnień prezydium wojewódzkiej rady narodowej nie dawał. Prezydium wojewódzkich rad narodowych niekiedy wprost zwracały się do księży z propozycją objęcia danego stanowiska. Nagminnie nie były dotrzymywane miesięczne terminy określone organom administracji na udzielenie odpowiedzi²⁸.

Powyższym uchybieniom miała zapobiec instrukcja nr 27/a ministra – szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 9 października 1953 r. Zgodnie z instrukcją prezydium wojewódzkich rad narodowych zostały zobowiązane do należytego ustalania i sprawdzania okoliczności, które uzasadniały potrzebę wystąpienia z wnioskiem o usunięcie duchownego. Instrukcja zalecała także, aby podejmowanie decyzji o usunięciu danego duchownego ze stanowiska poprzedzać udzieleniem ostrzeżenia a sama decyzja o usunięciu by przeka-

²⁴ Zob. *Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Kurii Ordynariatu w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 3 sierpnia 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 14.

²⁵ Zob. *Pismo Biura Listów i Zażeń przy Radzie Państwa do Urzędu do Spraw Wyznań z października 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 16 oraz *Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do ks. Władysława Holaka z dnia 30 października 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 17.

²⁶ Zob. *List bp. M. Klepacza do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 14 maja 1954 r. w sprawie nauczania religii w szkołach*; KPRL, tom 1, s. 461-464.

²⁷ Zob. *List Episkopatu do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań M. Zygmantowskiego z dnia 4 stycznia 1956 r. w sprawie niezgody Władz na obsadzanie stanowisk kościelnych*; KPRL, tom 1, s. 539-541.

²⁸ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Bidy z dnia 19 marca 1954 r. w sprawie obejmowania stanowisk kościelnych*; KPRL, tom 1, s. 458-459.

zywana była kurii na piśmie. Terenowe organy administracji wyznaniowej często nie stosowały się jednak do zaleceń instrukcji²⁹. Także po jej wydaniu zdarzały się przypadki wysuwania przez terenowe organy administracji określonych kandydatur na stanowiska kościelne³⁰, oraz żądania usunięcia ze stanowiska bez wcześniejszego ostrzeżenia i często bez podania jakichkolwiek motywów. Urząd do Spraw Wyznań aprobował taką praktykę.

Jednocześnie szef Urzędu do Spraw Wyznań A. Bida zalecał, aby stosowanie dekretu było bardziej przemyślane. Na odprawie kierowników referatów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego, odbytej w Urzędzie w dniu 19 grudnia 1953 r. polecił aby dekret „stosować umiejętnie, patrząc ustawicznie na zachowani się księży i na ewentualne zmiany w ich postępowaniu. Współpracować z księżmi celem zbliżenia ich do naszej linii. Nie usuwać od razu księży ze stanowisk, lecz po ostrzeżeniu. Księży pozytywnych wysuwać na kluczowe stanowiska kościelne, unikając przy tym szkodziwej dla nas kompromitacji”³¹. Powyższe zalecenia nie mogą jednak przesłaniać faktu, iż ingerencje w sprawy personalne Kościoła były w tamtym czasie bardzo brutalne i arbitralne. O skali tych ingerencji świadczyć może notatka sporządzona przez szefa Urzędu do Spraw Wyznań Antoniego Bidę w dniu 15 czerwca 1954 r.: „I. Warszawa: 1) zdjęć z referatu duszpasterskiego w kurii ks. Modzelewskiego; 2) ze stanowiska notariusza ks. Łuszczaka lub Kotyńskiego (ten nie czytał deklaracji episkopatu); 3) ze stanowisk dziekana i proboszcza we Włochach ks. Chróścickiego (członek kapituły); (...) II. Lublin: 1) zdjęć wikariusza generalnego Stopnika, mianować ks. Krynickiego; 2) wylać z kurii ks. Olecha. Innych kandydatów do zdjęcia jest dużo. III. Łomża. Na miejsce Roszkowskiego – zamianować ks. Łacińskiego jako wikariusza generalnego. Importować na województwo białostockie grupę księży pozytywnych”³².

²⁹ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Bidy z dnia 19 marca 1954 r. w sprawie obejmowania stanowisk kościelnych*; KPRL, tom 1, s. 458-459.

³⁰ Dla przykładu: Kuria Metropolitalna w Warszawie pod koniec 1954 r. złożyła wniosek o mianowanie jednego z księży - starszego (22 lata kapłaństwa) na probostwo warszawskie, a drugiego - młodszego (11 lat kapłaństwa) na rektorat koło Warszawy. Niebawem kuria otrzymała jedną odpowiedź Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy, odmawiającą zgody i to bez żadnych motywów, a nadto zawierającą sugestię w formie „uważa się za wskazane” mianowanie młodszego z tych księży na probostwo w Warszawie, a starszego na rektora koło Warszawy. Urząd do Spraw Wyznań po rozpoznaniu odwołania kurii odpowiedział: „po dokładnym zbadaniu sprawy akceptuję stanowisko Prezydium Rady Narodowej w m.st. Warszawie...”, a równocześnie zakomunikował, że „sugestia podana w piśmie Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy nie krępuje w niczym, a tym bardziej nie ogranicza Kurii do postawienia nowych wniosków”; Zob. *List Episkopatu Polski do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań J. Izdorczyka z dnia 15 lutego 1955 r. z prośbą o przestrzeganie obowiązującego prawodawstwa przez rady narodowe*; KPRL, tom 1, s. 495-496.

³¹ Zob. *Protokół z odprawy kierowników referatów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego w Urzędzie do Spraw Wyznań w dniu 19 grudnia 1953 r.*; KPRL, tom 1, s. 450-454.

³² *Z dziennika ministra do spraw wyznań*; „Głos” nr 62/63, z VII-VIII 1990, s. 72-73.

Niemniej jednak w opracowywanych w Urzędzie do Spraw Wyznań analizach³³ podnoszono nieumiejętność pełnego wykorzystania, w szczególności przez terenowe wydziały do spraw wyznań, możliwości wypływających z dekretu. Urząd stwierdzał m.in.: „Pomimo wielokrotnego stawiania na naszych odprawach sprawy prawidłowej realizacji dekretu z 9 II 1953 (...) oraz stosowania właściwej polityki personalnej w stosunku do kleru, nie widać większej poprawy naszej pracy na tym odcinku. Faktem jest, że nie umiemy dotychczas w sposób elastyczny, rozumny, przewidujący, wykorzystać należyte dla naszej polityki personalnej wniosków składanych przez kurie na zmiany w obsadzaniu stanowisk kościelnych, jakoż nie umiemy jeszcze opracowywać naszych wniosków o zdjęcie księży z zajmowanych stanowisk”. Urząd do Spraw Wyznań raportował także, że wojewódzkie wydziały do spraw wyznań często nie potrafią zająć konkretnego stanowiska wobec wnoszonych przez kurie wniosków, nie mają własnej określonej koncepcji i odmawiają zgody „po kolei” na wiele przedstawionych kandydatów nawet wówczas, gdy sami nie widzą określonego kandydata na dane stanowisko kościelne przeciagając bardzo długo sprawę obsadzania wolnego stanowiska, „co czasem jest nawet na rękę kościelnym władzom kurialnym”. Do głównych braków i niedomagań najczęściej spotykanych w realizacji dekretu z 1953 r. Urząd do Spraw Wyznań zaliczył: „1. Wielokrotna odmowa na zatwierdzenie kandydatur kurii, chociaż nie mamy skoncentrowanych przyczyn odmowy, 2. Nienależyte uмотywowane i uzasadniane wnioski na zdjęcie księży. Często ulega się sugestiom referatów powiatowych, nie badając obiektywnie wniosków z naszej strony. 3. Dążność do pozbywania się reakcyjnych księży z terenu województwa jak również nieuzasadnione bronienie się przed przyjęciem księży z terenu innych województw. 4. Subiektywne i zbyt pochopne wysuwanie księży do zdjęcia, co później utrudnia realizację wysuniętego wniosku. 5. Nieumiejętność wykorzystania wszystkich możliwości przy egzekwowaniu zapadłej decyzji o zdjęciu księży”³⁴.

Jednym ze skutków odwilży popaździernikowej było uchylenie dekretu z dnia 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych i wydanie w dniu 31 grudnia 1956 r. dekretu o organizowaniu i obsadzaniu

³³ Zob. *Opracowanie Urzędu do Spraw Wyznań na temat stosunków państwo – Kościół oraz podsumowanie działalności Urzędu w 1955 r.*, AAN, UdSW, sygn. 127/97, s. 36-37.

³⁴ *Opracowanie Urzędu do Spraw Wyznań na temat stosunków państwo – Kościół oraz podsumowanie działalności Urzędu w 1955 r.*, AAN, UdSW, sygn. 127/97, s. 36-37; Analiza sporządzona w Urzędzie powyższe wyliczenie uzupełniła także stwierdzeniem, że: „Z wymienionymi niedomaganiem łączy się nasza nieumiejętność prowadzenia na ten temat rozmów z poszczególnymi kuriami. Niektóre nasze wydziały skłonne są traktować w czambuł wszystkich kurialistów jako zdecydowanych wrogów, nie umieją znaleźć w kurii takiego przedstawiciela, z którym można się osobiście dogadać i uzgodnić tak wnioski kurialne jak i nasze w sprawach personalnych księży. Nie jest dobrze gdy we wszystkich kurialistach widzimy samych wrogów, a całą kurię traktujemy jako reakcyjny monolit – nasza polityka winna iść w kierunku wygrywania różnych sprzeczności zachodzących w kurii i wyróżniania tych kurialistów, którzy wykazują chęć porozumiewania się z nami. Niektóre nasze wojewódzkie wydziały potrafią już bardzo dobrze realizować tę jedynie słuszną linię postępowania. Stwierdzono również, że rozmowy przeprowadzane z ordynariuszami są niestarannie przygotowywane i często w takich rozmowach nie umiemy należycie odeprzeć ich argumentów i ich rzekomych dowodów ...”

stanowisk kościelnych³⁵. Zgodnie z dekretem, tworzenie, przekształcanie, znoszenie oraz ustalanie granic terytorialnych i siedzib diecezji i parafii Kościoła katolickiego wymagać miało już nie zgody właściwych organów państwowych a uprzedniego porozumienia się z nimi strony kościelnej. Organem właściwym w sprawach diecezji był rząd, a w odniesieniu do parafii – prezydium właściwej miejscowo wojewódzkiej rady narodowej. Niezgłoszenie zastrzeżenia właściwego organu państwowego w ciągu 30 dni od zawiadomienia miało być równoznaczne z wyrażeniem zgody. Podobnie mianowanie na stanowisko kościelne nie wymagało już uprzedniej zgody właściwych organów państwowych a jedynie wcześniejszego „upewnienia się, czy przeciw osobom, które mają być mianowane na te stanowiska, nie zachodzą uzasadnione zastrzeżenia właściwego organu państwowego”. Niezgłoszenie zastrzeżenia przez rząd, w przypadku mianowania na stanowisko arcybiskupa, biskupa i koadiutora z prawem następstwa, w ciągu 3 miesięcy, a przez prezydium wojewódzkiej rady narodowej, w przypadku proboszcza i administratora parafii, w ciągu 30 dni od zawiadomienia miało być uważane za wyrażenie zgody. W razie rozbieżności stanowisk wskutek zgłoszonego zastrzeżenia ostateczne rozstrzygnięcie następować miało w drodze porozumienia zwierzchniego organu kościelnego z rządem³⁶. W razie „szkodliwej dla Państwa działalności duchownego” właściwy organ państwowy zwracał się do zwierzchniego organu kościelnego z podaniem motywów o wydanie stosownych zarządzeń, a w razie ich nieskuteczności, o usunięcie duchownego z zajmowanego stanowiska kościelnego. Prawomocny wyrok sądowy skazujący duchownego na utratę praw publicznych powodował usunięcie duchownego z zajmowanego stanowiska.

W związku z art. 1 dekretu Urząd do Spraw Wyznań polecił terenowym wydziałom wyznaniowym przy rozpatrywaniu wniosków kurii w sprawie erygowania nowych parafii dokładną analizę „dotychczasowych warunków zaspokajania potrzeb religijnych wierzącej ludności” polegającą na zwróceniu uwagi na odległość do parafii już istniejącej i cmentarza oraz na „materiałne możliwości ludności ponoszenia znacznych kosztów, związanych z utrzymaniem nowej parafii” i polecał, aby akceptować wnioski tylko po

³⁵ Dekret z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, Dz.U. z 1957 r., nr 1, poz. 6.

³⁶ W latach 1957-1961 sprawy te wnosili na obrady Komisji Wspólnej przedstawiciele Episkopatu. W praktyce sprawy te rozpatrywali dwuosobowo: ówczesny Minister – Pełnomocnik Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelski oraz Sekretarz Episkopatu biskup Z. Choroński. Od 1961 r. zaprzestano w tym trybie rozpatrywania sporów, jednak wnioski z kurii napływały dalej, z tym że odpowiadał na nie dyrektor Urzędu do Spraw Wyznań informując, że sprawa nie zostanie wniesiona na Komisję Wspólną, natomiast zostanie rozpatrzona przez Wiceprezesa Rady Ministrów w trybie skargi. Zmiana ta początkowo nie budziła sprzeciwu strony kościelnej z uwagi na fakt, że duża część skarg była załatwiana pozytywnie. Kościół zaczął protestować dopiero od czerwca 1969 r., grożąc, że jeśli wnioski nie zostaną skierowane na Komisję Wspólną, może to doprowadzić do zaprzestania przestrzegania przez Episkopat postanowień dekretu. Po konsultacjach Urzędu z KC PZPR powrócono do praktyki z lat 1957-1961; D. Mazurkiewicz, *Działania...*, op. cit., s. 71.

spełnieniu tych warunków³⁷. Urząd do Spraw Wyznań, poufnym pismem z dnia 28 czerwca 1958 r.³⁸, rozesłanym do terenowych wydziałów do spraw wyznań, polecił także aby w związku z koniecznością rozpatrywania odwołań kurii biskupich od negatywnych decyzji prezydium wojewódzkich rad narodowych w sprawach erygowania nowych parafii kierowanych do Urzędu, wraz z odwołaniami kurii przesyłać do wglądu całość akt dotyczący danej sprawy, a w szczególności: zasadniczy wniosek kurii o erygowanie nowej parafii, odpis negatywnej odpowiedzi prezydium wojewódzkiej rady narodowej oraz wszelką korespondencję i dokumenty dotyczące danej sprawy. Urząd nakazał aby „wyjaśnienia do sprawy były dokładne i ściśle sprawdzone oraz by zawierały one wszystkie niezbędne elementy, umożliwiające Urzędowi rozpatrzenie argumentów użytych przez kurie w uzasadnieniu wniesionych przez nie odwołań”³⁹.

Pomimo, iż zapisy normatywne nowego dekretu brzmiały korzystniej niż regulacja z 1953 r., w krótko miało się okazać, iż w praktyce postępowanie władz nie wiele się w tej dziedzinie zmieniło. Urząd do Spraw Wyznań uznał, iż prawidłowa realizacja dekretu, jest „jednym z poważniejszych elementów hamujących skuteczność polityki personalnej stosowanej przez hierarchię kościelną”⁴⁰. W nakreślonym w Urzędzie do Spraw Wyznań planie pracy na rok 1961 przeczytać można, iż jednym z głównych zadań Urzędu miało być „przeciwstawienie się polityce personalnej hierarchii kościelnej oraz jej dążeniom do tworzenia nowych placówek duszpasterskich w ramach prerogatyw przysługujących organom państwowym na podstawie dekretu o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych”⁴¹.

W roku 1961, w sprawach utworzenia nowych parafii i innych placówek duszpasterskich wpłynęło do Urzędu do Spraw Wyznań 26 odwołań kurii diecezjalnych, z czego 10 dotyczyło utworzenia nowych parafii a 16 utworzenia placówek duszpasterskich zastępujących parafie. Urząd do Spraw Wyznań załatwił negatywnie dla Kościoła 25 odwołań uwzględniając tylko jedno odwołanie dotyczącej samodzielnej placówki duszpasterskiej. W roku 1961 nie została utworzona żadna nowa parafia. Urząd odmownie rozpatrując odwołania najczęściej motywował swoje stanowisko „dużą liczbą istnie-

³⁷ Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 28 lutego 1957 r. dotyczące wytycznych w sprawie erygowania nowych parafii, cyt. za: D. Mazurkiewicz, *Działania...*, s. 72.

³⁸ Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do wydziałów do spraw wyznań prezydium wojewódzkich rad narodowych z dnia 26 czerwca 1958 r. (nr II-1a/58/58), AAN, UdSW, sygn. 56/43, s. 1.

³⁹ W przesyłanych wyjaśnieniach należało m.in. podać: 1) z jakich względów prezydium wojewódzkiej rady narodowej załatwiło odmownie wniosek kurii o erygowanie parafii; 2) liczbę wierznych starych, macierzystych parafii, z części których kuria zamierza utworzyć nową parafię, 3) liczbę wierznych projektowanej parafii z rozbiciem na poszczególne miejscowości mające wejść w skład tej parafii; 4) jaka jest odległość od kościoła w starej parafii do poszczególnych parafii, a jaka od projektowanej parafii do tych miejscowości; 5) czy projektowana parafia dysponuje jakimikolwiek nieruchomościami (gruntami, budynkami sakralnymi, budynkami mieszkalnymi i gospodarczymi, które mogłyby być wykorzystane przy organizowaniu nowej parafii).

⁴⁰ Zob. *Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1961*, AAN, UdSW, sygn. 127/24, s. 21-22.

⁴¹ Tamże, s. 20.

jących parafii, większą niż w okresie międzywojennym”. W tym samym roku, kurie wniosły 64 odwołania od decyzji wydziałów do spraw wyznań prezydentów wojewódzkich rad narodowych zgłaszający zastrzeżenia do mianowania proboszczów. Urząd do Spraw Wyznań, z tego, nie uwzględnił 56 odwołań, jedynie 4 załatwił przychylnie, kolejne 4 zostały wycofane przez same kurie. W sprawie zaś ostrzeżeń udzielanych księżom „za szkodliwą dla Państwa działalność” kurie wniosły 51 odwołań z czego Urząd załatwił odmownie 434 odwołania, 3 odwołania rozpatrzył pozytywnie, a 4 odwołania przekazał do ponownego rozpatrzenia. Natomiast jeśli chodzi o usunięcie księży z zajmowanego stanowiska kurie wniosły 16 odwołań, z czego Urząd 13 odwołań rozpatrzył odmownie a 3 odwołania przychylnie dla kurii. Na decyzje Urzędu w sprawie zdjęcia ze stanowiska osoby duchownej kurie, w roku 1961, wniosły 12 skarg do wyższych władz państwowych. Po opracowaniu przez Urząd notatek w tych sprawach, 9 skarg zostało załatwionych odmownie, jedna skarga pozytywnie⁴².

W sprawozdaniu ze swej działalności za rok 1961 Urząd raportował, iż „duża liczba wnoszonych odwołań sprawia, że przy ich załatwianiu zatrudniony jest prawie wyłącznie jeden pracownik Urzędu, ponieważ postępowanie wyjaśniające w tego rodzaju sprawach wymaga wiele pracy zwiększanej dodatkowo okolicznością, że uzasadnienie decyzji przez wojewódzkie wydziały do spraw wyznań nie zawsze jest należycie opracowane”⁴³. Na marginesie należy podnieść, iż Urząd uznał iż niedociągnięcia terenowej administracji wyznaniowej w tym zakresie są na tyle duże, iż sprawa ta była wielokrotnie poruszana na naradach z kierownikami wojewódzkich wydziałów do spraw wyznań.

W dniu 16 maja 1960 r., Urząd do Spraw Wyznań rozesłał do wszystkich wydziałów do spraw wyznań i do wszystkich kurii diecezjalnych pismo, w którym wyjaśniał jak należy obliczać 30 dniowy termin przewidziany w dekrecie na zgłoszenie zastrzeżenia oraz ustosunkowywał się do kwestii uzasadnienia faktycznego i prawnego zastrzeżeń wysuwanych przez prezydium wojewódzkich rad narodowych. Co do tej drugiej sprawy, Urząd stanął na stanowisku, iż uzasadnianie wysuwanych zastrzeżeń jest zbędne. Uzasadniając swoje stanowisko stwierdził, iż „zagadnienie zgłoszenia zastrzeżenia normuje wyłącznie art. 5 Dekretu (...) przy czym żaden przepis prawny nie zawiera żadnych wymagań co do formy lub treści zgłoszonego zastrzeżenia; w szczególności art. 5 dekretu nie wymaga, by zgłoszone zastrzeżenie zawierało jego motywację, a więc uzasadnienie faktyczne i prawne”, a żądanie uzasadnienia „prowadziłoby do oczywiście bezzasadnej konkluzji, że organ państwowy byłby obowiązany do motywowania zgłoszonego zastrzeżenia, a organ kościelny powołany byłby do jednostronnej oceny tej motywacji i zasadności zgłoszonego zastrzeżenia”⁴⁴. Bardzo często,

⁴² Tamże, s. 20-21.

⁴³ Zob. *Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1961*, AAN, UdSW, sygn 127/24, s. 21.

⁴⁴ *List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego, z dnia 1 października 1960 r., w sprawie obsadzania stanowisk kościelnych*; KPRL, tom 2, s. 27-30.

nawet tam gdzie prezydya wojewódzkich rad narodowych „uzasadniały” odmowę, czyniły to w sposób bardzo nieokreślony, podając na przykład, iż kandydat „nie daje gwarancji na przyszłość” lub „nie powinien zajmować samodzielnego stanowiska”⁴⁵.

Powyższe stanowisko Urzędu spotkało się ze zdecydowanym sprzeciwem Sekretarza Episkopatu. W liście do szefa Urzędu do Spraw Wyznań J. Sztachelskiego z dnia 1 października 1960 r., biskup pisał m.in.: „(...) na taką interpretację nie można się zgodzić i śmiem twierdzić, że Urząd do Spraw Wyznań nie ma podstaw prawnych do tak rozszerzającej interpretacji Dekretu (...). Interpretacja z dnia 16 maja jest błędna i sprzeczna z obowiązującym prawem”. Uzasadniając swoje stanowisko Sekretarz Episkopatu powoływał się na art. 75 ust. 2 rozporządzenia o postępowaniu administracyjnym z dnia 22 marca 1928 r.⁴⁶, który stanowił, że jeżeli decyzja jest w całości lub części odmowna, powinna zawierać prawne i faktyczne uzasadnienie. Sekretarz Episkopatu odwołał się także do instrukcji nr 27 Ministra Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 9 października 1953 r., w której stwierdzono, iż „decyzja żądania usunięcia duchownego, tak samo jak decyzja odmawiająca zgody na objęcie stanowiska przez daną osobę, skierowana do Kurii, winna być przekazana na piśmie i zawierać w zasadzie ogólnie ujęte motywy uzasadniające decyzję organów państwowych”. Zdaniem bp. Choromańskiego: „Dekret z 1956 r. szedł w kierunku złagodzenia dekretu z 1953 r. (...) i dlatego i też instrukcja Ministra Szefa Urzędu Rady Ministrów z 1953 r. obowiązuje i teraz. W przeciwnym razie Dekret z 1956 r. byłby ostrzejszy w tej dziedzinie niż Dekret z 1953 r. (...) zamiarem prawodawcy było zaś ukrócić dowolność i samowolę czynników administracyjnych przy wydawaniu decyzji odmownych przy mianowaniu duchownych na stanowiska kościelne”.

Szef Urzędu do Spraw Wyznań odpowiadając na powyższy protest w liście do bp. Z. Choromańskiego z dnia 21 grudnia 1960 r. podtrzymał swoje stanowisko stwierdzając, iż „Urząd do Spraw Wyznań w piśmie z dnia 16 maja 1960 r. wykazał, iż obowiązujące przepisy prawne nie stawiają wymogu motywacji w zgłoszonym zastrzeżeniu”. Twierdził także, iż „organy prezydów wojewódzkich rad narodowych w większości przypadków uzasadniają zgłaszane zastrzeżenia przeciwko mianowaniu określonych osób na stanowiska kościelne”⁴⁷.

Pomimo deklaracji szefa Urzędu bardzo często zdarzało się jednak, iż decyzje organów administracji wyznaniowej nie zawierały uzasadnienia odmowy wyrażenia zgody na mianowanie na określone stanowisko kościelne. Prowadziło to czasem do nieporozumień i zbędnego przewlekania postępowania w tych sprawach. Dla zobrazowania powyższego można przywołać

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ *Rozporządzenie Prezydenta z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym* (Dz.U. z 1928 r., nr 36, poz. 341).

⁴⁷ *List Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego, z dnia 21 grudnia 1960 r., w sprawie mianowania na stanowiska kościelne*; KPRL, tom 2, s. 35-36.

przykład, gdy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie pismem z dnia 6 września 1960 r. odmówiło zgody na mianowanie proboszczem parafii Marki ks. Sylwestra Czajkowskiego, dotychczasowego proboszcza parafii Niegłów. Kuria Metropolitalna Warszawska pismem z dnia 1 października 1960 r. wniosła odwołanie do Urzędu do Spraw Wyznań. Odpowiedź z Urzędu przyszła dopiero w dniu 7 grudnia i była odmowna. W uzasadnieniu swojego stanowiska Urząd stwierdzał, iż „zastrzeżenie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie w Warszawie jest całkowicie uzasadnione. Ksiądz Czajkowski był skazany wyrokiem sądu na 5 lat więzienia za szkodliwą działalność polityczną. Również i obecnie ks. Czajkowski zachowuje nielojalną wobec państwa postawę”. Dopiero z tej odpowiedzi Kuria dowiedziała się, że Urząd do Spraw Wyznań przez dwa miesiące zupełnie nie badał meritum zastrzeżeń i bezzasadnie zastosował stereotypową formułkę „zastrzeżenie całkowicie uzasadnione”. Tymczasem w danym wypadku zastrzeżenie było zupełnie nieuzasadnione – bowiem i Prezydium, i Urząd do Spraw Wyznań pomieszały dwie osoby – ks. Sylwestra Czajkowskiego z ks. Antonim Czajkowskim. Ks. Antoni Czajkowski rzeczywiście przebywał w więzieniu, ale ks. Sylwester Czajkowski, o którego chodziło, nie był więziony i nie miał na sumieniu „szkodliwej działalności politycznej”⁴⁸.

Sporządzona w 1961 r. przez stronę kościelną ocena stosunków państwo – Kościół bezlitośnie obnażała cynizm władz państwowych w zakresie realizacji dekretu. Tworzenie nowych parafii stało się praktycznie niemożliwe, gdyż prezydium wojewódzkich rad narodowych w przytłaczającej większości wypadków wydawały decyzje odmowne motywując je m.in. zbyt dużym obciążeniem wiernych kosztami utrzymania parafii i proboszcza. Ilość uwzględnianych wniosków składanych przez kurie biskupie wynosiła około 5%. Bardzo ograniczone były także możliwości mianowania nowych proboszczów, przy czym odmowy prezydiów wojewódzkich rad narodowych, za poparciem Urzędu do Spraw Wyznań, rzadko zawierały podanie motywów, co oczywiście uniemożliwiało rzeczową obronę duchownego w drodze ustawowych odwołań. Żądania usunięcia proboszczów zgłaszane przez prezydium wojewódzkich rad narodowych w większości wypadków oparte były na drobnych, nieistotnych okolicznościach będących tylko pretekstem a rozstrzygnięcia prezydiów wojewódzkich rad narodowych i Urząd do Spraw Wyznań opierały się „na donosach, przeważnie fałszywych” a ich rozstrzygnięcia były „dyktatorskie i niewzruszalne, choć niczym nie poparte”⁴⁹.

Warto w tym miejscu nadmienić, iż Kościół próbując chociaż częściowo zniwelować restrykcyjną politykę administracji wyznaniowej w zakresie tworzenia nowych parafii i obsadzania stanowisk kościelnych zaczął tworzyć wikariaty eksponowane. W związku z powyższym Urząd do Spraw Wy-

⁴⁸ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego, z dnia 4 stycznia 1961 r., w sprawie zastrzeżeń władz wobec mianowania księży na stanowiska kościelne*; KPRL, tom 2, s. 83.

⁴⁹ *Opracowanie władz kościelnych z roku 1961 na temat sytuacji Kościoła rzymskokatolickiego i stosunku państwa do Kościoła w Polsce Ludowej*; KPRL, tom. 2, s. 71-81.

znań w przesłanej w marcu 1960 r. terenowym wydziałom do spraw wyznań instrukcji jasno stwierdził, iż „władze państwowe nie zamierzały i nie zamierzają rezygnować z ingerencji w organizowanie nowych tego rodzaju placówek (...) i nie będą zajmowały biernego stanowiska wobec tworzenia nowych jednostek organizacyjnych i stanowisk kościelnych, organizowanych wbrew postanowieniom dekretu z dnia 31 grudnia 1956 r.”. Urząd polecił wydziałom wojewódzkim ostro „przeciwstawić się obsadzaniu wikariuszami parafialnymi względnie innymi duchownymi filialnych kościołów oraz kaplic z powołaniem się na art. 1 Dekretu (...) oraz żądać bezzwłocznego opuszczenia przez nich tworzonych w ten sposób nowych placówek duszpasterskich”⁵⁰.

Przedstawiona powyżej praktyka Urzędu w zakresie realizacji przepisów dekretu nie uległa większym zmianom po wejściu w życie, w dniu 1 stycznia 1961 r., nowego Kodeksu postępowania administracyjnego⁵¹, który nakazywał, aby każda decyzja administracyjna zawierała uzasadnienie faktyczne i prawne. Urząd do Spraw Wyznań i wydziały do spraw wyznań prezydentów wojewódzkich rad narodowych początkowo, chcąc zachować pozory motywowania, w decyzjach odmownych powoływały się ogólnie na „szkodliwą dla Państwa działalność” i pod to określenie podciągały wszystko. Z czasem jednak Urząd do Spraw Wyznań oraz organy terenowej administracji wyznaniowej postępujące zgodnie z sugestiami Urzędu zaprzestały w ogóle jakiegokolwiek motywowania swojego rozstrzygnięcia powołując się „na porządek publiczny”.

W liście z dnia 24 stycznia 1962 r. skierowanym do Dyrektora Urzędu T. Żabińskiego, Sekretarz Episkopatu bp. Z. Choromański pisał: „(...) praktyka Urzędu do Spraw Wyznań, nie podająca uzasadnienia faktycznego w decyzjach odmownych, jest wadliwa i narusza przepisy KPA – dlatego zwracam się do Pana Dyrektora o rozpatrzenie powyższej sprawy i wydanie polecenia Urzędowi do Spraw Wyznań i podległym mu wydziałom do spraw wyznań by w postępowaniu swym przestrzegali ściśle przepisów KPA, w szczególności w każdej odmownej decyzji podawali wyczerpujące przyuczyny faktyczne decyzji odmownej”⁵².

W wydanym w dniu 14 marca 1962 r. okólniku szef Urzędu do Spraw Wyznań stwierdził, że „art. 5 Dekretu [o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych] nie wymaga, by zgłoszone zastrzeżenia zawierały motywację, a więc uzasadnienie faktyczne i prawne. Po wejściu w życie KPA decyzje zgłaszające zastrzeżenia przeciw mianowaniu określonej osoby, powinny, zgodnie z art. 99 par. 2 KPA, w zasadzie zawierać uzasadnienie faktyczne i prawne. W myśl art. 99 par. 4 w związku z art. 5 ust. 1 dekretu, wydział do spraw wyznań może jednak pominąć uzasadnienie faktyczne ze

⁵⁰ Zob. *Pismo okólne Urzędu do Spraw Wyznań Nr II-10/40/60 z dnia 25 marca 1960 r. w sprawie obsadzania wikariuszami parafialnymi kościołów i kaplic filialnych*, AAN, UdSW, sygn.127/5, s. 37-38.

⁵¹ *Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego*, Dz.U. z 1960 r., Nr 30, poz. 168.

⁵² *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 24 stycznia 1962 r. w sprawie zastrzeżeń władz wobec nominacji proboszczów*; KPRL, tom 2, s. 177-179.

względu na interes bezpieczeństwa Państwa lub porządek publiczny⁵³. Takie też stanowisko Dyrektor Urzędu zaprezentował w liście z dnia 30 marca 1962 r. do Sekretarza Episkopatu, przesyłając mu jednocześnie odpis powyższego okólnika⁵⁴. Wymiana korespondencji pomiędzy Sekretarzem Episkopatu a Dyrektorem Urzędu nie spowodowała zmiany dotychczasowej praktyki władz ani treści sankcjonującego ją okólnika⁵⁵. Dyrektor Urzędu stwierdził tylko, wbrew oczywistym faktom, iż „przypadki pominięcia uzasadnienia decyzji z uwagi na interes bezpieczeństwa państwa lub porządek publiczny są rzadkie. [...] Sformułowanie, że pomijanie umotywozań ma miejsce ‘coraz częściej’, które było zawarte w piśmie Księdza Biskupa [...] nie pokrywa się ze stanem faktycznym”⁵⁶.

Z czasem Urząd do Spraw Wyznań i podległe mu wydziały terenowe zaczęły stosować inną taktykę jeżeli chodzi o wysuwanie zastrzeżeń co do objęcia stanowiska kościelnego. Kandydat wysunięty przez kurię wzywany był przez wydział do spraw wyznań i tam zadawane były mu dwa pytania: czy będzie przedkładał sprawozdania z nauki religii i czy będzie prowadził księgę inwentarową. Gdy, w którymkolwiek przypadku odpowiedź była negatywne, wydział do spraw wyznań wysuwał zastrzeżenie „ze względu na szkodliwą działalność dla Państwa”. Nowa praktyka władz spotkała się ze zdecydowanym protestem Episkopatu. W liście z dnia 14 stycznia 1964 r. Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromański pisała do Urzędu do Spraw Wyznań: „Takie motywowanie zastrzeżeń jest niepraworządne, niesprawiedliwe i krzywdzące. Najwidoczniej Urząd do Spraw Wyznań dał taką instrukcję, bowiem wszystkie wydziały jednakowo postępują”⁵⁷. Episkopat interweniował także w Radzie Ministrów. Bezskutecznie⁵⁸.

⁵³ Okólnik Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 14 marca 1962 r. w sprawie postępowania administracyjnego dotyczącego mianowania na stanowiska proboszczów i administratorów parafii; AAN, UdSW, sygn akt 127/5, s. 39-41.

⁵⁴ List Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 30 marca 1962 r. w sprawie mianowania księży na stanowiska proboszczów; KPRL, tom 2, s.188-189.

⁵⁵ Zob. List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 11 kwietnia 1962 r. w sprawie mianowania proboszczów, KPRL, tom 2, s.190-192; List Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 14 kwietnia 1962 r. w sprawie obsadzania stanowisk kościelnych; KPRL, tom 2, s.193-195; List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 17 kwietnia 1962 r. w sprawie obsadzania stanowisk kościelnych, KPRL, tom 2, s. 195; List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 23 stycznia 1963 r. w sprawie obsadzania stanowisk kościelnych; KPRL, tom 2, s. 218-219.

⁵⁶ List Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 14 kwietnia 1962 r. w sprawie obsadzania stanowisk kościelnych; KPRL, tom 2, s. 193-195.

⁵⁷ List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Urzędu do Spraw Wyznań z 14 stycznia 1964 r. w sprawie zezwoleń władz na obejmowanie stanowisk kościelnych; KPRL, tom 2, s. 263-265.

⁵⁸ W liście Episkopatu do Rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 1964 r. w sprawie naruszania wolności sumienia przeczytać można było m.in.: „Specyficznie wrogą politykę w stosunku do Kościoła przejawia Urząd do Spraw Wyznań i podległe mu wojewódzkie wydziały administracji wyznaniowej na odcinku obsadzania stanowisk kościelnych. Wbrew postanowieniom Kodeksu

Oto jak w praktyce wyglądała realizacja dekretu z 1956 r. Dla przykładu, w 1966 r. kurie zgłosiły 15 wniosków do wydziałów do spraw wyznań o utworzenie nowych parafii. Wydziały negatywnie załatwiły 12 wniosków. Od decyzji negatywnych kurie wniosły 4 odwołania do Urzędu do Spraw Wyznań, z których 3 załatwiono odmownie. Ponadto, w tym samym roku, wniesiono do Urzędu 10 odwołań od decyzji nakazujących przywrócenie stanu poprzedniego w parafiach, w których kurie bez uzgodnienia z prezydiami wojewódzkich rad narodowych dokonały przekształcenia⁵⁹. Urząd wszystkie odwołania oddalił. W 1966 kurie złożyły do wydziałów do spraw wyznań 529 wniosków dotyczących mianowania proboszczów i administratorów parafii, z czego wydziały pozytywnie załatwiły 416 wniosków, a odmownie 113. Od decyzji odmownych kurie wniosły 44 odwołania do Urzędu do Spraw Wyznań, który w 1 przypadku uchylił decyzję odmowną, a w 45 przypadkach odwołania oddalił. Natomiast jeśli chodzi o wydawanie zarządzeń dotyczących usunięcia duchownego z zajmowanego stanowiska z uwagi „na szkodliwą działalność dla państwa”, to w tym samym roku wydziały do spraw wyznań wydały stosownych zarządzeń w stosunku do 26 księży, w tym 13 proboszczów, 8 wikarych i 5 rektorów kościołów filialnych. Od decyzji tych kurie wniosły 20 odwołań. Urząd do Spraw Wyznań oddalił 19 odwołań, 1 sprawa była jeszcze rozpatrywana⁶⁰.

Restrykcyjna polityka władz spowodowała, iż w połowie lat sześćdziesiątych Kościoł zaczął coraz częściej obchodzić przepisy dekretu z 1956 r. Urząd do Spraw Wyznań w 1966 r. raportował, iż „wyraźnie pogorszyło się respektowanie przez Episkopat dekretu o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych”. Zgodnie z opracowaniem Urzędu, w końcu 1966 r. nielegalnie utworzonych było 245 samodzielnych placówek duszpasterskich spełniających funkcje parafii, w 202 parafiach funkcje proboszczów pełnili

Postępowania Administracyjnego, które nakazują, że każda odmowna decyzja organów administracyjnych ma zawierać uzasadnienie prawne i faktyczne, wydawane w powyższych sprawach decyzje z reguły odmowne, wydawane są z naruszeniem tego obowiązku, przy opacznym jednocześnie tłumaczeniu przepisów dekretu z dnia 31 grudnia 1956 r. o obsadzaniu i organizowaniu stanowisk kościelnych i nie bywają ani prawnie, ani faktycznie uzasadniane; przed wydaniem decyzji nie prowadzi się przy udziale zainteresowanych stron postępowania wyjaśniającego w ogóle; nie respektuje się i nie przeprowadza żadnych dowodów, gdy stan faktyczny przyjęty za podstawę odmownej decyzji wedle twierdzenia strony wnioskującej nie odpowiada rzeczywistości; w większości wypadków zarzuca się duchownym wysuwany na stanowiska proboszczów i administratorów „brak kwalifikacji politycznych” jako wewnętrzne uzasadnienie zgłaszanych zastrzeżeń, zaś od roku 1962 odmowne decyzje mają charakter represji za stanowisko Episkopatu wobec sprzecznych z prawem żądań; rejestrowania punktów katechetycznych, składania sprawozdań władzom oświatowym z nauczania religii lub prowadzenia ksiąg inwentarzowych. Wydziały do Spraw Wyznań bez żadnej uzasadnionej ku temu podstawy, a jedynie w celu niedopuszczenia do powstania nowych ośrodków religijnych z reguły odrzucają wnioski w przedmiocie utworzenia nowych parafii i Urząd do Spraw Wyznań praktykę taką aprobuje, mimo, że jest ona sprzeczna z wolą i interesem wyznających wiarę katolicką Obywateli Ludowego Państwa Polskiego”; KPRL, tom 2, s. 273-281.

⁵⁹ W 7 przypadkach było to utworzenie samodzielnej placówek duszpasterskich, w 3 przypadkach wprowadzenie nabożeństw obrządku greckokatolickiego do parafii obrządku rzymskokatolickiego.

⁶⁰ Zob. *Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1966*, AAN, UdSW, sygn. 127/30, s. 78-79.

zastępczo lub tymczasowo księży nie uzgodnieni z władzami państwowymi, w 77 parafiach nominalni proboszczowie zostali odsunięci od kierowania parafią na rzecz nieuzgodnionych z władzami państwowymi wikariuszy, 21 księży, wbrew ostatecznym decyzjom organów państwowych, nie zostało usuniętych przez kurie ze zajmowanych stanowisk⁶¹. W związku z powyższym Urząd konkludował, iż „wyraźna tendencja do wykorzystywania wszelkich luk w obowiązującym dekrete przez Episkopat oraz bezkarne jego naruszanie wskazują na niezbedność dokonania poważnej nowelizacji dekretu, uniemożliwiającej uchylanie się przez Episkopat od jego postanowień oraz wprowadzającej sankcje za naruszenie dekretu”⁶².

Warto także nadmienić, iż strona kościelna i władze komunistyczne inaczej interpretowały postanowienia dekretu w odniesieniu do administratorów apostołskich i wikariuszy kapitulnych. Z oczywistych względów często zdarzało się, że określone księży powoływani byli przez władze Kościoła nie na stanowisko biskupa – ordynariusza ale na tymczasowego administratora apostołskiego diecezji bądź na wikariusza kapitulnego. W świetle literalnego brzmienia dekretu w obu omówionych przypadkach nie zachodziła bowiem potrzeba konsultacji z władzami państwowymi. Dekret wymagał konsultacji jedynie w przypadku powołania na stanowisko arcybiskupów, biskupów diecezjalnych, koadiutorów z prawem następstwa, proboszczów i administratorów parafii. Dla władz takie postępowanie Kościoła było złamaniem postanowień dekretu. W liście z dnia 25 września 1963 r. skierowanym do Prymasa Wyszyńskiego, Dyrektor Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabiński pisał: „(...) jestem zmuszony ponownie stwierdzić, że dotychczasowa praktyka Episkopatu mianowania Administratorów Apostołskich na czas nieokreślony i utrzymywania przez dłuższy okres sprawowania funkcji biskupów – ordynariuszy przez wikariuszów kapitulnych oznacza, iż Episkopat świadomie i celowo stosuje system omijania względnie, naruszania postanowień dekretu z dnia 31 grudnia 1956 r., a tym samym łamie obowiązujące zasady praworządności”⁶³. Na list szefa Urzędu do Spraw Wyznań, w dniu 3 października 1963 r. odpowiedział Sekretarz Episkopatu bp. Z. Choromański stwierdzając m.in.: „stanowisko administratora apostołskiego nie ma charakteru stałego” a jeśli chodzi o czas urzędowania wikariuszów kapitulnych „termin nie raz się przeciąga, ale to nie z winy Episkopatu”⁶⁴.

⁶¹ Urząd stwierdzał m.in.: „Jedna tylko kuria wrocławska utworzyła w 1966 r. 7 nowych nielegalnych placówek duszpasterskich. Nawet bp. Sikorki w Płocku, a więc biskup o umiarkowanej linii politycznej, utworzył w 1966 r. 1 nielegalną placówkę duszpasterską. Kuria warmińska przekształciła bez uzgodnienia z organami państwowymi w 1966 r. trzy parafie obrządku rzymskokatolickiego na parafie birytualne, w których odprawiane są nabożeństwa 2 obrządków: rzymsko i grekokatolickiego. Wikariusz kapitulny w Olsztynie bp Józef Drzazga otrzymał w 1966 r. od Wyszyńskiego pełnomocnictwo zrównujące go w uprawnieniach z biskupami diecezjalnymi. Nastąpiło to bez wymaganego dekretem uzgodnienia z rządem”.

⁶² Zob. *Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1966*, AAN, UdSW, sygn.127/30, s. 76.

⁶³ *List Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego do Prymasa S. Wyszyńskiego z dnia 25 września 1963 r. z odmową uznania nominacji biskupich*; KPRL, tom 2, s. 244-245.

⁶⁴ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 3 października 1963 r. w sprawie mianowania Administratorów Apostołskich*; KPRL, tom 2, s. 247-247.

Władze wyznaniowe, w oparciu o art. 1 i 2 dekretu z 1956 r. udaremniały tworzenie nowych parafii nawet w tych wypadkach, gdy było to niezbędne do prowadzenia skutecznej działalności duszpasterskiej. Zgłaszane przez wojewódzkie wydziały wyznaniowe zastrzeżenia były z reguły zatwierdzane przez Urząd do Spraw Wyznań co uniemożliwiało tworzenie nowych jednostek parafialnych w miejscowościach i osiedlach, które na skutek migracji ludności znacznie się powiększyły i powołanie nowej placówki stało się koniecznością⁶⁵. Na ponawiane nieustannie przez kurie wnioski, prezydium wojewódzkich rad narodowych odpowiadały, że albo dotychczasowa parafia zaspokaja potrzeby miejscowej ludności (jeśli na obszarze, na którym biskup ordynariusz zamierzał erygować nową parafię znajdował się kościół i mieszkanie dla księdza), jeżeli zaś, co zdarzało się częściej, kościoła nie było, wówczas jego brak stanowił główne uzasadnienie decyzji odmownej⁶⁶. W Episkopacie powyższą praktykę skomentowano w następujący sposób: „nie wolno tworzyć parafii, ponieważ nie ma kościoła i nie wolno tworzyć parafii chociaż jest kościół”⁶⁷. W omawianym okresie nagminną praktyką Urzędu do Spraw Wyznań i podległych mu terenowych wydziałów do spraw wyznań stało się także zgłaszanie zastrzeżeń przeciwko mianowaniu duchownych na stanowiska proboszczów parafii z uzasadnieniem, które nie dotyczyło osobiście kandydata a miało charakter ogólnopolski jak np. nieprowadzenie księgi inwentarzowej lub nieskładnie sprawozdań z nauki religii dla wydziałów oświatowych. Takie postępowanie władz administracyjnych stało oczywiście w jawnej sprzeczności z postanowieniami dekretu z 1956 r., który stanowił, że zgłaszane zastrzeżenia muszą mieć charakter osobisty i mogą się opierać jedynie na działalności osobistej duchownego, będącego kandydatem na stanowisko administratora parafii. W związku z powyższą praktyką władz administracyjnych, w dniu 13 lutego 1968 r. Sekretarz Episkopatu bp. Z. Choromański wystosował do Premiera J. Cyrankiewicza protest, w którym pisał m.in.: „Zwracam się przeto do Pana Prezesa jako nadrzędnej Władzy państwowej nad Urzędem do Spraw Wyznań i jego organami terenowymi (...) z prośbą o wyjaśnienie i pouczenie Urzędu do Spraw Wyznań o niedopuszczalności powyższych praktyk i niezgodnej z dekretem z 31 XII 1956 wykładni; ponowne rozpatrzenie wszystkich zgłoszonych wniosków na stanowiska kościelne. Generalne, a nie personalne zastrzeżenia, wysuwane przez Urząd do Spraw Wyznań, krzywdzą w tak uproszczony sposób duchowieństwo katolickie w Polsce”⁶⁸.

⁶⁵ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 13 lutego 1968 r. w sprawie nieprawidłowej działalności Urzędu do Spraw Wyznań*; KPRL, tom 2, s. 486-487.

⁶⁶ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 219.

⁶⁷ Zob. „*Pismo Okólne Biura Prasowego Episkopatu*” nr 7/68, s. 2.

⁶⁸ *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 13 lutego 1968 r. w sprawie nieprawidłowej działalności Urzędu do Spraw Wyznań*; KPRL, tom 2, s. 486-487; *List Sekretarza Episkopatu* nie był jedynym, w tym okresie, protestem hierarchów kościelnych przeciwko działalności organów administracji wyznaniowej w dziedzinie polityki personalnej Kościoła. *W Liście biskupów polskich do Rządu skierowanym do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 28 czerwca 1968 r. w sprawie poszanowania praw Kościoła i przywrócenia praworządności w kraju* (KPRL, tom 2, s. 511-521) przeczytać można było m.in.: „(...)”

O tym, jak w praktyce, na początku lat siedemdziesiątych, wyglądało stosowanie dekretu świadczyć mogą poniższe dane. Dla przykładu, w roku 1970 kurie zgłosiły 37 wniosków o utworzenie nowych parafii. Z tej liczby pozytywnie w pierwszej instancji załatwiono jedynie 3 wnioski oraz 5 w postępowaniu odwoławczym. W 29 przypadkach wnioski kurii zostały załatwione odmownie. Kurie wniosły 663 wnioski dotyczące mianowania na stanowiska proboszczów i administratorów parafii, z czego pozytywnie załatwiono w pierwszej instancji 571, a negatywnie 92. Od decyzji negatywnych kurie złożyły do Urzędu do Spraw Wyznań 55 odwołań, który w 7 przypadkach decyzję prezydium wojewódzkiej rady narodowej uchylił, a w 48 przypadkach odwołania oddalił⁶⁹.

Warto nadmienić, iż zgodnie z ustaleniami Urzędu do Spraw Wyznań z Biurem Skarg i Listów Urzędu Rady Ministrów, od 1961 r. wnioski o skierowanie spornych spraw dotyczących mianowania proboszczów i administratorów parafii pod obrady Komisji Wspólnej traktowane były jako skargi i przekazywane do rozpatrzenia Wiceprezesowi Rady Ministrów. Wywoływało to protesty zainteresowanych kurii, które niekiedy uciekały się do sugestii, że takie postępowanie może doprowadzić do całkowitego zaprzestanie przestrzegania przez Episkopat dekretu z 1956 r. W związku z takim postawieniem sprawy, z końcem grudnia 1970 r. Urząd do Spraw Wyznań wstrzymał przesyłanie do Biura Skarg i Listów URM spraw kierowanych pod obrady Komisji Wspólnej oczekując na nowe ustalenia co do trybu postępowania⁷⁰. Po konsultacjach z KC PZPR wnioski te, od 1971 r. ponownie trafiały na obrady Komisji Wspólnej, gdzie w praktyce rozpoznawane były dwuosobowo: przez szefa Urzędu oraz Sekretarza Episkopatu.

W 1970 r. wojewódzkie wydziały do spraw wyznań zażądały wydania stosownych zarządzeń w związku ze „szkodliwą dla państwa działalnością” wobec 10 księży, w tym 6 proboszczów lub administratorów parafii, 3 wikariuszy oraz 1 gwardiana domu zakonnego. Ponadto zażądano usunięcia 2 księży ze stanowiska wikariuszów. Od powyższych decyzji kurie wniosły 6 odwołań. Urząd do Spraw Wyznań po rozpoznaniu odwołań utrzymał w mocy wszystkie zaskarżone decyzje⁷¹. Restrykcyjna polityka administracji wyznaniowej w zakresie tworzenia nowych parafii i obsadzania stanowisk kościelnych powodowała, iż strona kościelna coraz częściej decydowała się na obchodzenie postanowień dekretu. Kurie coraz częściej decydowały się na tworzenie filii oraz tzw. wikariatów eksponowanych, stanowiących swoje-

właściwe władze wojewódzkie, w oparciu chyba o Instrukcję Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 13 IX 1960 r. nadużywając ducha i litery Dekretu z dnia 31 XII 1956 r. o organizowaniu i obsadzeniu stanowisk kościelnych, a) od wielu lat z zasady zgłaszają zastrzeżenia przeciwko tworzeniu nowych parafii czy nawet na zmianę granic parafii już istniejących; b) systematycznie, bez uzasadnienia, zgłaszają zastrzeżenia przeciwko kapłanom mianowanym przez władze kościelne na stanowiska proboszczów lub administratorów. Jediną winą kapłana, przeciw którym władze wnoszą zastrzeżenia, jest to, że są uczciwi i lojalni wobec decyzji (zarządzeń) własnego Biskupa”.

⁶⁹ Zob. *Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w okresie od dnia 1 I 1970 r. do dnia 31 XII 1970 r.*; AAN, UdSW, sygn.127/34, s.18-52.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże.

go rodzaju namiastkę parafii. Podobną metodę stosowano gdy władze zgłaszały zastrzeżenia do mianowania określonego duchownego proboszczem. Taki ksiądz zostawał formalnie wikariuszem a z uwagi na brak proboszcza, pełnił faktycznie jego obowiązki. Na jednej z porad odbytych w Urzędzie do Spraw Wyznań z kierownikami wydziałów do spraw wyznań, kierownik jednego z wydziałów stwierdzał: „Arcybiskup Baraniak tworzy tzw. wikariaty eksponowane – ale to z naszej winy. Bo jeśli Wydział ujawni 14 wikariatów, a Baraniak na wszystkie wnioski otrzymuje odpowiedź: Nie! – to omija prawo i tworzy wikariaty. Naszym zdaniem nie można się zgodzić na wszystko, ale w wielu wypadkach trzeba sprawy załatwić pozytywnie, zwłaszcza na wsiach”⁷². Coraz częstsze obchodzenie przez duchowieństwo postanowień dekretu było charakterystyczne dla całego kraju. W końcu 1967 r. według danych Urzędu do Spraw Wyznań istniało 307 „nielegalnych” wikariatów eksponowanych, a 215 proboszczów pełniło swoje funkcje bez wymaganej zgody władz prezydiów wojewódzkich rad narodowych. W rok później liczby te wzrosły odpowiednio do 350 i 244⁷³. W 1970 r., w samej tylko diecezji warszawskiej obejmującej 309 parafii, utworzono aż 34 nieformalne filie⁷⁴.

Tworzenie i obsada stanowisk kościelnych były jednym z głównych punktów spornych pomiędzy Kościołem a władzami komunistycznymi. Dla władz ingerencja w tak ważną dla Kościoła kwestię jak obsada stanowisk kościelnych była niezmiernie istotnym i użytecznym instrumentem szycan i represji. Dla Kościoła, co oczywiste, nieskrępowana polityka personalna stanowiła fundament działalności i jakiegokolwiek ingerencje administracji wyznaniowej w tę dziedzinę, bardzo często złośliwe i arbitralne, nie mogły znaleźć aprobaty. Spór o tworzenie i obsadę stanowisk kościelnych, pomimo pewnego złagodzenia zauważalnego od lat siedemdziesiątych, ciągnął się w zasadzie do końca lat osiemdziesiątych.

Bibliografia

Akty prawne

Dekret z dnia 10 lutego 1953 r. o obsadzaniu stanowisk kościelnych, Dz.U. z 1953 r., nr 10, poz. 32.

Dekret z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, Dz.U. z 1957 r., nr 1, poz. 6.

Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, Dz.U. z 1949 r., nr 45, poz. 335.

Rozporządzenie z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym, Dz.U. z 1928 r., nr 36, poz. 341.

⁷² Zob. *Protokół z narady kierowników Wydziałów do Spraw Wyznań Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych odbytej 16 lutego 1968 r.*; KPRL, tom 2, s. 488-500.

⁷³ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 219.

⁷⁴ A. Micewski, *Kardynał Wyszyński – prymas i mąż stanu*, Paris 1982, s. 290; Zob. także *Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w okresie od dnia 1 I 1970 r. do dnia 31 XII 1970 r.*; AAN, UdSW, sygn.127/34., s. 18-52.

- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r Kodeks Postępowania Administracyjnego; Dz.U. z 1960 r., nr 30, poz. 168.*
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej, Dz.U. z 1950, nr 19, poz. 156.*
- Zarządzenie Rady Ministrów z dnia 5 maja 1953 r. w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych, M.P. z 1953 r., nr A-15, poz. 61.*

Źródła nienormatywne wydane drukiem

- Pismo Okólne Biura Prasowego Episkopatu nr 7/68, s. 2.*
- List biskupów polskich do Rządu skierowany do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 28 czerwca 1968 r. w sprawie poszanowania praw Kościoła i przywrócenia praworządności w kraju (KPRL, tom 2, s. 511-521)*
- List bp. M. Klepacza do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 14 maja 1954 r. w sprawie nauczania religii w szkołach; KPRL, tom 1, s. 461-464.*
- List Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 30 marca 1962 r. w sprawie mianowania księży na stanowiska proboszczów; KPRL, tom 2, s. 188-189.*
- List Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego do Prymasa S. Wyszyńskiego z dnia 25 września 1963 r. z odmową uznania nominacji biskupich; KPRL, tom 2, s. 244-245.*
- List Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego z dnia 14 kwietnia 1962 r. w sprawie obsadzania stanowisk kościelnych; KPRL, tom 2, s. 193-195.*
- List Episkopatu do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań M. Zygmantowskiego z dnia 4 stycznia 1956 r. w sprawie niezgody Władz na obsadzanie stanowisk kościelnych; KPRL, tom 1, s. 539- 541.*
- List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego, z dnia 1 października 1960 r., w sprawie obsadzania stanowisk kościelnych; KPRL, tom 2, s. 27-30.*
- List Episkopatu do Rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 1964 r. w sprawie naruszania wolności sumienia, KPRL, tom 2, s. 273-281.*
- List Episkopatu Polski do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań J. Izydorczyka z dnia 15 lutego 1955 r. z prośbą o przestrzeganie obowiązującego prawodawstwa przez rady narodowe; KPRL, tom 1, s. 495-496.*
- List Komisji Głównej Episkopatu do B. Bieruta z dnia 13 marca 1953 r. w sprawie dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych; KPRL, tom 1, s. 400-401.*
- List Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego do Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego, z dnia 21 grudnia 1960 r., w sprawie mianowania na stanowiska kościelne; KPRL, tom 2, s. 35-36.*

- List Prymasa S. Wyszyńskiego do wicemarszałka sejmu F. Mazura z dnia 23 lutego 1953 r. ze stanowiskiem Episkopatu w sprawie Dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych; KPRL, tom 1, s. 395-397.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Bidy z dnia 19 marca 1954 r. w sprawie obejmowania stanowisk kościelnych; KPRL, tom 1, s. 458-459.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 24 stycznia 1962 r. w sprawie zastrzeżeń władz wobec nominacji proboszczów; KPRL, tom 2, s. 177-179.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 11 kwietnia 1962 r. w sprawie mianowania proboszczów, KPRL, tom 2, s. 190-192.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 23 stycznia 1963 r. w sprawie obsadzania stanowisk kościelnych; KPRL, tom 2, s. 218-219.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 3 października 1963 r. w sprawie mianowania Administratorów Apostolskich; KPRL, tom 2, s. 247-247.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego, z dnia 4 stycznia 1961 r., w sprawie zastrzeżeń władz wobec mianowania księży na stanowiska kościelne; KPRL, tom 2, s. 83.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 13 lutego 1968 r. w sprawie nieprawidłowej działalności Urzędu do Spraw Wyznań; KPRL, tom 2, s. 486-487.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do rady Państwa z dnia 9 czerwca 1953 r. o narastającym ograniczaniu wolności Kościoła; KPRL, tom 1, s. 434-436.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Urzędu do Spraw Wyznań z 14 stycznia 1964 r. w sprawie zezwoleń władz na obejmowanie stanowisk kościelnych; KPRL, tom 2, s. 263-265.*
- List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dnia 17 kwietnia 1962 r. w sprawie obsadzania stanowisk kościelnych, KPRL, tom 2, s. 195;*
- List Sekretarza Episkopatu do Rządu z dnia 20 kwietnia 1953 r. w sprawie ślubowania kapłanów na wierność PRL; KPRL, tom 1, s. 405-406.*
- Opracowanie władz kościelnych z roku 1961 na temat sytuacji Kościoła rzymskokatolickiego i stosunku państwa do Kościoła w Polsce Ludowej; KPRL, tom 2, s. 71-81.*
- Protokół z narady kierowników Wydziałów do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkich Rad Narodowych odbytej 16 lutego 1968 r.; KPRL, tom 2, s. 488-500.*

- Protokół z odprawy kierowników referentów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego w Urzędzie do Spraw Wyznań w dniu 19 grudnia 1953 r.*; KPRL, tom 1, s. 450-454.
- Relacja Prymasa S. Wyszyńskiego z jego rozmów z F. Mazurem w dniu 17 lutego 1953 r. o stosunkach Kościół – państwo*, KPRL, tom 1, s. 392-395.
- Z dziennika ministra do spraw wyznań*; „Głos” nr 62/63, z VII-VIII 1990, s. 72-73.

Archiwalia

- Odwolanie Kurii Ordynariatu w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 20 czerwca 1956 r. od decyzji Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koszalinie z dnia 2 czerwca 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 13.
- Okólnik Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 14 marca 1962 r. w sprawie postępowania administracyjnego dotyczącego mianowania na stanowiska proboszczów i administratorów parafii*; AAN, UdSW, sygn. akt 127/5, s. 39-41.
- Opracowanie Urzędu do Spraw Wyznań na temat stosunków państwo – Kościół oraz podsumowanie działalności Urzędu w 1955 r.*, AAN, UdSW, sygn. 127/97, s. 36-37.
- Pismo Biura Listów i Zażaleń przy Radzie Państwa do Urzędu do Spraw Wyznań z października 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 16.
- Pismo okólne Urzędu do Spraw Wyznań Nr II-10/40/60 z dnia 25 marca 1960 r. w sprawie obsadzania wikariuszami parafialnymi kościołów i kaplic filialnych*, AAN, UdSW, sygn. 127/5, s. 37-38.
- Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koszalinie Wydział do Spraw Wyznań do Kurii Gorzowskiej z dnia 2 czerwca 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 8.
- Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koszalinie, Wydział do Spraw Wyznań do Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 24 lipca 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 10.
- Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział do Spraw Wyznań w Koszalinie do Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 7 maja 1956 r. z prośbą o wyrażenie zgody na zdjęcie ze stanowiska proboszcza ks. Holaka Władysława z Koczały pow. Człuchów*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 1-2.
- Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do ks. Władysława Holaka z dnia 30 października 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 17.
- Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Kurii Ordynariatu w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 3 sierpnia 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 14.
- Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział do Spraw Wyznań w Koszalinie z dnia 28 maja 1956 r.*, AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 7.

Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział do Spraw Wyznań w Koszalinie z dnia 18 lipca 1956 r., AAN, UdSW, sygn. 56/105, s. 9.

Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do wydziałów do spraw wyznań prezydium wojewódzkich rad narodowych z dnia 26 czerwca 1958 r. (nr II-1a/58/58), AAN, UdSW, sygn. 56/43, s. 1.

Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w okresie od dnia 1 I 1970 r. do dnia 31 XII 1970 r.; AAN, UdSW, sygn. 127/34, s. 18-52.

Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1961, AAN, UdSW, sygn. 127/24, s. 21-22.

Sprawozdanie z działalności Urzędu do Spraw Wyznań w roku 1966, AAN, UdSW, sygn. 127/30, s. 78-79.

Literatura

Dudek A., 1995: *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków, s. 219.

Krawczyk M., 2011: *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie (16)2011, s. 211 i nast.

Mazurkiewicz D., 2007: *Działania Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1950-1972. Studium prawnohistoryczne*; (mps, Biblioteka KUL), Lublin, s. 65.

Micewski A., 1982: *Kardynał Wyszyński – prymas i mąż stanu*, Paris, s. 290.

Mołodawa T., 1991: *Ludzie władzy 1944-1991: władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 21 II 1991*; PWN, Warszawa, s. 393.